

Radu Preda, Ion Vicovan
(editori)

MARTIRIU
ȘI MEMORIE
DIN ROMÂNIA
COMUNISTĂ

Acta Simpozionului Internațional
„Dumitru Stăniloae” 2017

POLIROM
2020

Cuprins

<i>Argument editorial</i> (RADU PREDA, ION VICOVAN)	7
<i>Martiriu și Memorie din România comunistă. Cuvânt de deschidere</i> (Înaltpreasfințitul Mitropolit TEOFAN).	11
<i>Să vă iubiți Neamul, Patria, Tricolorul și Credința ! Cuvânt de încurajare</i> (OCTAV BJOZA)	15

I. Istorie și biografie

Șah la Patriarh ! (MATEI CAZACU)	19
Despre rezistența spirituală anticomunistă (ALEXANDRU ZUB).	29

II. Relația Biserică-Stat și viață cotidiană în comunism

Stat și Biserică în istoria românească până în 1948 (PAUL BRUSANOWSKI)	35
Biserica în comunism. Adaptare, rezistență, sfîntenie (RADU PREDA)	62
Strategii de supraviețuire ale Bisericii Ortodoxe Române în perioada comunistă, între rezistență și compromis. Perspective istoriografice și metodologice (GEORGE ENACHE)	78
Patriarhul Justinian Marina : „Fost-a om trimis de la Dumnezeu” la „vreme potrivită” (ION VICOVAN)	105
Educația religioasă în România comunistă. Dificultăți, factori și căi de realizare (CONSTANTIN CUCOȘ)	117
Învățământul teologic ortodox superior din București. Contextul politicii de stat comuniste (MIHAIL-SIMION SĂSĂUJAN)	135

III. Locurile și politicile memoriale

Biserica Ortodoxă Română după 1989. Mecanisme de transmitere și perpetuare a memoriei religioase (MIREL BĂNICĂ)	151
Memorialul „Închisoarea Pitești”. Cultura memoriei, expunerea traumei și vindecarea prin iertare (MARIA AXINTE)	158
Memoria(lizarea) ca vector de asumare a victimelor comunismului. Studiu de caz : Râpa robilor de la Aiud (DRAGOȘ URSU)	168
Locuri ale memoriei : Memorialul „Rezistență și Represiune în Bihor” din cetatea Oradea (CRISTINA LIANA PUȘCAȘ)	178

Gherla sau despre construirea unui memorial în cinstea victimelor comunismului. Provocări și oportunități în misiunea Bisericii (GRIGORIE BENEĂ)	191
---	-----

IV. Mănăstirea și parohia sau despre rezistența religioasă

Comunism și canon. Cadrul legislativ și Decretul nr. 410/1959 (EMILIAN IUSTINIAN ROMAN)	203
„Contrarevoluția” spirituală. Monahismul ortodox românesc în anii '50 (ADRIAN NICOLAE PETCU).	215
Viața și teologia Părintelui Dumitru Stăniloae în vremea totalitarismului (JÜRGEN HENKEL)	287
Mișcarea Rugul Aprins și rezistența anticomunistă (MARIUS VASILEANU)	293
Cronica unei agresiuni anunțate. Cazul Părintelui Galeriu, iulie 1989 (RĂZVAN BUCUROIU)	302
Locuri euharistice ale memoriei. Chipuri iconice ale martiriului și celebrarea credinței în temnițele comuniste: Părintele Ioan Iovan (JAN NICOLAE).	308

V. Concluzii deschise

Comunismul în memoria Bisericii. Coordonatele unei dezbateri neterminate (TEODOR BACONȘCHI, MATEI CAZACU, ADRIAN OPRE, RADU PREDA)	345
<i>Bibliografie generală</i>	367
<i>Index</i>	385

Organizarea și funcționarea Institutului Teologic de grad universitar din București în contextul venirii la putere a regimului comunist

Deschiderea oficială a cursurilor teologice

Deschiderea oficială a cursurilor Institutului Teologic de grad universitar din București a avut loc la 30 ianuarie 1949 în localul fostului Seminar Central¹ din Bulevardul George Coșbuc, nr. 81, în prezența Patriarhului Justinian Marina, a ministrului Cultelor, Stanciu Stoian, a celor peste 400 de preoți din cuprinsul mitropoliilor Ungrovlahiei și Moldovei, care alcătuiau prima serie la cursurile misionare și de îndrumare ale clerului, și a studenților din anii II, III și IV².

Cu privire la scoaterea Facultății de Teologie Ortodoxă din cadrul clădirii Universității din București este sugestivă mărturia academicianului Emilian Popescu :

În toamna anului 1948, neștiind ce se întâmplă, eu am mers să mă înscriu în anul II. Când să urc la secretariat, afară, la intrarea din dreptul ceasului celebru de la Universitate, am zărit o mare grămadă de cărți și un camion lângă care se afla părintele profesor Ioan G. Coman. El mi-a spus că facultatea a fost scoasă din Universitate. Atunci am ajutat și eu la transportarea cărților de la bibliotecă, pentru a fi transferate la Seminarul Central. Și îmi amintesc ce ne-a spus părintele Coman atunci : „Cărați, băieți, cărați, că duceți aur pe brațele voastre ! ”. N-am putut să mă înscriu, a urmat o derută mare pentru toți studenții teologi, unii s-au dus la Sibiu, alții la Cluj, alții s-au reprofilat la alte facultăți. Eu am dat examen la Filologie, Secția Limbi clasice și Franceză, am început din anul I și am pornit pe altă cale.

În 1949, în primăvară, a avut loc inaugurarea Institutului Teologic de Grad Universitar în clădirea Seminarului Central. Era un ministru al cultelor, Stanciu Stoian, care avea un frate istoric, profesor de limbi clasice la Seminarul Nifon. El a ajutat la reînființarea Facultății de Teologie sub numele de Institut Teologic de Grad Universitar.

În toamnă, armata a primit clădirea Seminarului Central, iar Facultatea a fost din nou evacuată. Seminarul Central a fost cea mai bună școală de teologie din țară ! Institutul teologic și seminarul au fost mutate în actuala clădire din strada Sfânta Ecaterina și la Mănăstirea Radu Vodă. A fost un dezastru pentru învățământul teologic, însă, încet-încet, Patriarhul Justinian a găsit soluții și l-a pus pe roate. A dat dispoziție pentru elaborarea de manuale, a adunat cei mai buni profesori de la toate facultățile desființate din țară. Atunci a organizat cursurile de doctorat cu frecvență timp de trei ani³.

În luna octombrie a aceluiași an, 1949, Institutul Teologic s-a mutat în localul fostei Școli normale de băieți, din Strada Sfânta Ecaterina, nr. 2-6, unde a rămas pentru întreaga perioadă a anilor 1948-1989. Trecerea învățământului teologic sub

-
1. Ieșind din cadrul învățământului universitar de stat, vechea Facultate de Teologie a fost mutată în luna ianuarie 1949 din clădirea Universității din București în locul menționat.
 2. Studenții din anul I, urmau să dea examenul de admitere, abia la 3 februarie 1949 (cf. Toma C. Bulat și Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 1216).
 3. Emilian Popescu, „O personalitate deosebită, cu multe daruri”, în *Lumina*, 12 aprilie 2017.

purtarea de grijă a Bisericii, în noul context politic de stat, a fost analizată de Patriarhul Justinian în felul următor :

Astăzi Dumnezeu împlinește una din vechile și arzătoare dorințe ale sfintei noastre Biserici românești, predându-i dreptul de a-și pregăti, ea singură, pe slujitorii altarelor, potrivit învățaturii, rînduielilor și nevoilor sale¹.

Confruntarea, înregistrată pe tot parcursul perioadei interbelice, dintre punctele de vedere ale academiilor teologice din Transilvania, aflate sub conducere bisericească și ale facultăților de teologie aflate în cadrul universităților de stat, cu referire la locul învățămîntului teologic – sub conducerea statului sau a Bisericii – lua acum sfârșit prin decizie politică de stat.

Primul act oficial din partea Sfântului Sinod, semnat de Patriarhul Justinian, prin care Biserica își manifesta pentru prima dată autoritatea ierarhică asupra școlii sale, a fost o adresă din 29 noiembrie 1948, cu referire la condițiile de înscriere a studenților :

Vă facem cunoscut prevederea art. 260 din Regulamentul de organizare a instituțiilor de învățămînt, pentru pregătirea personalului cultului Bisericii Ortodoxe Române, votat de Sfântul Sinod, după care la Institutele și Facultățile de Teologie nu pot fi înscriși decât studenți de religie creștină ortodoxă, care sunt recomandați de chiriarh, în baza posibilităților de încadrare în posturi de preoți din eparhiile respective².

Noua orientare a Sfântului Sinod, identificată în adresa menționată, explică diferența considerabilă dintre numărul studenților înscriși la Facultatea de Teologie din cadrul Universității din București – în anul universitar 1947/1948 erau 605 studenți, dintre care 110 licențiați – și numărul celor înscriși, în noile condiții menționate mai sus, în cadrul Institutului Teologic, aflat sub conducerea Bisericii, în anul universitar 1948/1949 : 173 studenți. Diferențele înregistrate în anii universitari următori nu au fost semnificative, acest lucru evidențiind interesul ierarhiei bisericești pentru un număr limitat de studenți, raportat la posibilitățile ulterioare de încadrare în parohii.

În perioada 1948-1989, Institutul Teologic de grad universitar din București a preluat și sarcina adăpostirii în internatul său a studenților teologi³. Biserica, prin intermediul eparhiilor, a asigurat întreținerea gratuită a acestora în internat, pentru toți cei patru ani de studii. Unele eparhii au acordat și burse și semiburse în baza mediilor obținute la studii. Ministerul (Departamentul) Cultelor a acordat de asemenea unele burse pentru studenți și subvenții Institutului Teologic⁴. Biserica „Sfânta Ecaterina” a devenit paraclisul studenților teologi.

1. A se vedea deschiderea cursurilor Institutului Teologic Universitar din București, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1-2/1949, pp. 18-19.

2. Toma C. Bulat, Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 1216.

3. Între anii 1957-1971, în aceeași clădire cu Institutul Teologic a funcționat și Seminarul Teologic din București. Vezi Viorel Ioniță, „Institutul teologic de grad universitar din București 1948-1981”, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9-10/1981, p. 1110.

4. Toma C. Bulat, Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 1220.

Regulamente speciale elaborate de Sfântul Sinod pentru organizarea învățământului teologic

După 1948, Sfântul Sinod a alcătuit mai multe regulamente speciale cu privire la organizarea și funcționarea învățământului teologic ortodox de grad universitar din România. Primul *Regulament de organizare și funcționare a instituțiilor de învățământ pentru pregătirea personalului bisericesc și de recrutare a corpului didactic din Patriarhia Română*¹ a fost votat de membrii Sfântului Sinod la 14 iunie 1952 și aprobat de Ministerul Cultelor pe 30 iulie 1952². Alte regulamente îmbunătățite au fost alcătuite și publicate în anii 1956³, 1966⁴ și 1984. Începând cu anul universitar 1954/1955, a intrat în vigoare și un *Regulament de organizare și funcționare a internatelor institutelor teologice de grad universitar ale Bisericii Ortodoxe Române*⁵.

Regulamentele pentru organizarea și funcționarea învățământului teologic cuprindeau dispoziții referitoare la școlile de cântăreți bisericești și la seminariile teologice, la seminariile monahale și la institutele teologice de grad universitar. Cu privire la institutele teologice de grad universitar, erau prevăzute normele legale ce vizau organizarea învățământului, materiile de învățământ, personalul didactic, conducerea institutului, cursurile pentru licență, examenele și diplomele, cursurile pentru obținerea titlului de magistru și doctor în teologie, echivalarea titlurilor universitare străine și internatul.

Jurisdicția canonică, învățătura dogmatică și disciplina, precum și îndrumarea și controlul învățământului și al gestiunii școlilor și institutelor teologice aparțineau organelor Bisericii Ortodoxe Române îndreptățite la aceasta prin Statutul de organizare și funcționare al acestei Biserici și prin regulamentele menționate. Controlul statului prevăzut de Constituție se exercita prin Departamentul Cultelor, în conformitate cu legea pentru regimul general al cultelor religioase⁶.

Corpul profesoral de la Institutul Teologic de grad universitar din București

Corpul profesoral număra 27 de cadre didactice : 14 profesori (Pr. Vladimir Prelipceanu : Studiul Vechiului Testament – Introducere în cărțile Vechiului Testament și exegeza cărților respective, arheologia biblică ; Iustin Moisesescu : Studiul Noului Testament – Introducere în cărțile Noului Testament și exegeza cărților respective ; Diac. Nicolae I. Nicolaescu : Studiul Noului Testament – Introducere în cărțile Noului Testament și exegeza cărților respective ; Teodor M. Popescu : Istoria bisericească universală cu

1. Regulamentul a fost publicat în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9-10/1952, pp. 641-694, având 306 articole.

2. Viorel Ioniță, *op. cit.*, p. 1097.

3. Regulamentul a fost publicat în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 6-7/1956, pp. 626-676, având 295 articole.

4. Regulamentul a fost publicat în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 7-8/1966, pp. I-XXXVI, având 215 articole.

5. *Ibidem*.

6. Patriarhia Ortodoxă Română, *Regulamentul Învățământului Teologic*, București, 1966, p. III.

noțiuni de Artă creștină și Patrologie; Pr. Petre Rezuș: Istoria religiilor și teologie fundamentală; Nicolae Chițescu: Teologia dogmatică, simbolică și îndrumări misionare; Orest Bucevschi: Teologie morală; Pr. Petre Vintilescu: Pastorală, Liturgică și Omiletică; Pr. Grigorie Cristescu: Pastorală, Liturgică și Omiletică; Pr. Mihail Bulacu: Catehetică și noțiuni de pedagogie modernă; Pr. Liviu Stan: Drept canonic și administrație bisericească; Pr. Ioan Gh. Coman: Patrologie și Patristică; Pr. Dumitru Stăniloae: Teologie dogmatică, fundamentală și simbolică; Diac. Emilian Vasilescu: Studiul comparat al religiilor cu specială privire asupra celorlalte culte creștine), 6 conferențieri (Diac. Mircea Chialda: Studiul Vechiului Testament; Diac. Vintilă Popescu: Teologia dogmatică, simbolică și îndrumări misionare; Diac. Gheorghe I. Moisescu: Istoria Bisericii Române; Bartolomeu Popescu, Catehetică și noțiuni de pedagogie modernă; Pr. Paul Mihail: Limba slavo-rusă și istoria literaturii teologice slavo-ruse; Nicolae Lungu: Muzică bisericească și ritual), 3 lectori (Pr. Atanasie Negoită: Limba ebraică; Pr. Dumitru Fecioru: Limba elină; Diac. Ioan Pulpea: Limba latină) și 4 asistenți (Diac. Alexandru I. Ciurea: Secția istorică; Pr. Haralambie I. Cojocaru: Secția exegetică; Constantin C. Pavel: Secția sistematică; Diac. Ene Braniște: Secția practică).

Cei 14 profesori menționați asigurau predarea a patru discipline la cursurile de magisteriu și a zece discipline la cursurile de licență. Funcția de rector era încredințată diaconului profesor Nicolae I. Nicolaescu, iar cea de director al Internatului, diaconului profesor Emilian Vasilescu¹. Regimul de stat comunist a determinat nu doar schimbări structurale în organizarea învățământului teologic universitar, ci a marcat grav și biografia unora dintre profesorii de teologie care, prin activitatea lor didactică și științifică, au adus un înalt prestigiu învățământului teologic de grad universitar din București. Au fost aruncați în închisorile comuniste Nichifor Crainic (1947-1962), Teodor M. Popescu (1958-1963) și Dumitru Stăniloae (1958-1963). Asistentul Ion V. Georgescu a fost deportat în Siberia. Acești profesori au fost trăitori și mărturisitori exemplari ai credinței creștine ortodoxe printr-o atitudine de condamnare a ateismului comunist, mai ales în perioada interbelică, arătând influența distructivă a acestuia asupra vieții religioase în spațiul ortodox. Manifestarea lor verticală a atras după sine privarea de libertate. Suferința lor rămâne emblematică pentru Ortodoxia românească luptătoare din timpul acelor ani grei ai regimului ateu comunist².

Conferința ortodoxă de la Moscova (9-18 iulie 1948) și poziția Bisericii Ortodoxe Române reprezentată de profesorii de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București

În prima jumătate a secolului XX, Biserica Ortodoxă Română a activat intens în mișcarea ecumenică. A fost prezentă la aproape toate manifestările până în 1948, aducându-și contribuția la fixarea unora dintre principiile care patronează și azi dialogul dintre confesiunile creștine. Biserica noastră a găzduit congrese, simpozioane și a publicat

1. *Ibidem*, p. 1215.

2. Vasile M. Popescu, *Un martir al crucii. Viața și scrierile lui Teodor M. Popescu*, Christiana, București, 2006, p. 5.

pagini întregi în cadrul publicațiilor bisericești despre efortul de refacere a unității pierdute.

Anul 1948 aduce o schimbare forțată de atitudine, impusă în cadrul Conferinței ortodoxe de la Moscova (9-18 iulie 1948), când s-a cerut tuturor Bisericilor ortodoxe prezente la această conferință¹ să nu participe în calitate de membri la Conferința de constituire a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, urmărindu-se astfel întreruperea legăturilor bisericești cu Bisericile apusene². Această decizie a însemnat un moment dificil pentru Biserica Ortodoxă Română care, în prima jumătate a secolului XX, a activat intens, așa cum am menționat deja, în curentul de apropiere, după secole de ignoranță și prejudecăți, a membrilor risipiți ai familiei creștine.

Delegația Bisericii Ortodoxe Române la conferința de la Moscova a beneficiat de studiile remarcabile ale câtorva dintre profesorii de prestigiu ai Facultății de Teologie a Universității din București, precum Ioan G. Coman, Petre Vintilescu și Teodor M. Popescu. În cadrul secțiunii care a dezbătut problematica atitudinii Bisericilor ortodoxe față de ecumenism, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de cunoscutul teolog și patrolog Ioan G. Coman. În studiul său, „Biserica ortodoxă și mișcarea ecumenică”³, autorul enunța principiile ortodoxe ale ecumenismului și sugera un plan de pregătire a Ortodoxiei pentru a juca un rol mai important în mișcarea ecumenică. Era pentru prima oară când se afirma într-o conferință interortodoxă că problema centrală a ecumenismului este eclezologia, că unirea dintre Bisericile ortodoxe și cele vechi-orientale (necalcedoniene) este posibilă și urgentă, că ansamblul Bisericilor ortodoxe are dreptul și datoria să convoace fără întârziere un sinod ecumenic⁴. A fost singurul referat cu tonalitate pozitivă între cele citite la Conferința de la Moscova din acel an. Toate aceste perspective și ipoteze de lucru au avut o influență considerabilă asupra activității ecumenice a Bisericii Ortodoxe Române din anii '50 și '60⁵. Perioada anilor '50 poate fi descrisă în termenii folosiți de profesorul Teodor M. Popescu:

Deși Biserica noastră nu participă momentan la mișcarea ecumenică, principiile și acțiunile acesteia ne interesează de aproape și e bine să fie cunoscute⁶.

1. La această întrunire au luat parte cu vot deliberativ Bisericile Ortodoxe ale Antiohiei, Alexandriei, Moscovei, Georgiei, Iugoslaviei, României, Bulgariei, Poloniei și Albaniei. Biserica din Constantinopol și Biserica Greacă au asistat doar la discuții. Temele mari abordate au fost: Vaticanul și Biserica Ortodoxă, ierarhia anglicană, calendarul Bisericii și mișcarea ecumenică și Biserica Ortodoxă.
2. Mihai Săsăujan, „Schimbare de atitudine la Conferința ortodoxă din Moscova (iulie 1948)”, *Teologia*, nr. 1/2002, pp. 99-115.
3. Textul în limba franceză este editat în volumul *Actes de la Conference des chefs et des representants des Églises orthodoxes autocephales reunis a Moscou a l'occasion de la celebration solennelle des fêtes du 500-ème anniversaire de l'autocephalie de l'Église orthodoxe russe*, Moscova, 1952, vol. 2, pp. 5-85.
4. Ion Bria, *Destinul Ortodoxiei*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989, p. 111.
5. Niculae Șerbănescu, „Biserica Ortodoxă Română și Mișcarea Ecumenică”, *Ortodoxia*, nr. 1/1962, pp. 107-152.
6. Ion Bria, *op. cit.*, p. 115.

Cursurile de îndrumare misionară a preoților la Institutul Teologic de grad universitar din București în contextul noului regim de stat comunist

Cursurile de îndrumare misionară a preoților au constituit o îndatorire nouă pentru profesorii de teologie de la Institutul Teologic de grad universitar din București după 1948. Cursurile au fost frecventate de toți preoții din mitropoliile Moldovei, Munteniei și Olteniei, pe parcursul unei luni, în timpul verii. „Regulamentul pentru numirea și transferarea clerului din parohii, examenele de capacitate, definitivare, promovare și selecționare pentru Capitală, ale diaconilor și preoților din Biserica Ortodoxă Română” prevedea obligativitatea acestora¹.

Chiar dacă prin intermediul lor, autoritățile de stat au urmărit în primii ani familiarizarea preoților cu noile realități social-politice, ierarhii și dascălii cărturari ai Bisericii noastre au folosit aceste cursuri de îndrumare a preoților în sens pozitiv, accentuând dimensiunea lor pastorală, necesară în mod fundamental vieții interne bisericești. Chiar dacă nu erau eliminate, conotațiile lor politice erau trecute tacit în plan secundar².

Contribuțiile profesorilor de la Institutul Teologic de grad universitar din București la dezvoltarea teologiei ortodoxe române în anii regimului de stat comunist

În pofida vremurilor foarte grele care s-au abătut asupra Bisericii Ortodoxe Române și asupra școlilor de teologie ortodoxă, Patriarhii Justinian Marina (1948-1977) și Iustin Moiescu (1977-1986) au încurajat și sprijinit învățământul teologic superior, conferind celor două Institute Teologice de grad universitar din București și Sibiu caracterul de „școli ale Bisericii”, teologia ortodoxă română fiind chemată „să redea spiritul evanghelic misiunii pastorale și să pună ordine în relațiile interconfesionale, interne și externe”³.

În perioada 1948-1989, la Institutul Teologic de grad universitar din București au activat profesori de prestigiu, cu pregătire teologică în țară și în străinătate, care au conferit o identitate specifică teologiei ortodoxe românești⁴. În această perioadă s-a înregistrat și preocuparea pentru întoarcerea la sursele patristice, pe fondul convingerii că specificul și Ortodoxia tradiției răsăritene puteau fi conferite de exegeza și teologia patristică. A fost inițiată, la îndemnul Patriarhului Iustin, colecția „Părinți și

1. Toma C. Bulat, Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 1230.

2. Vezi deschiderea cursurilor misionare pentru a doua serie de preoți la Institutul Teologic Universitar din București, în *Biserica Ortodoxă Română* nr. 5-6/1949, pp. 67-68.

3. Ion Bria, *Teologia Ortodoxă în România contemporană*, Trinitas, Iași, 2003, p. 31.

4. Bio-bibliografia profesorilor care au predat la Institutul Teologic de grad universitar din București poate fi parcursă în studiul „Prezentare biografică și bibliografie selectivă a profesorilor Facultății de Teologie și Institutului Teologic Universitar din București de-a lungul existenței sale de o sută de ani”, în *Studii Teologice* nr. 1-2/1982, pp. 22-137 și la Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, Univers Enciclopedic, București, 1996.